

*II. Вітчизняний та зарубіжний досвід модернізації
підготовки правників*

**ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ ПРАВА
У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ
(З ДОСВІДУ НАВЧАННЯ
В УНІВЕРСИТЕТІ МІСТА ДАНДІ, ШОТЛАНДІЯ)**



Р. СИВИЙ
*кандидат юридичних наук, LL.M., адвокат,
керуючий партнер адвокатського об'єднання
«LawWhales»*

Англійське право вважають сьогодні найпоширенішим правом, яке учасники приватноправового обороту з іноземним елементом обирають для регулювання своїх договірних відносин. Саме тому англійські юристи є одними з найбільш затребуваних та оплачуваних у сучасному світі, а англійські договірні конструкції — одними з найбільш ефективних та юридично надійних. Шлях до професії юриста у Великій Британії розпочинають з університетської освіти, отримання якої цінують не лише у Сполученому Королівстві, а й далеко за його межами. Щороку чимало студентів із різних куточків світу прилітає на Туманний Альбіон з метою навчання в одному з британських вищих навчальних закладів (ВНЗ, виш). Наявність диплома про закінчення британського вишу (навіть якщо особа не прагне стати англійським юристом-практиком) відкриває нові кар'єрні можливос-

ті, оскільки, крім вільного володіння англійською мовою, передбачає ознайомлення з найбільш популярною на сьогодні системою права, здобуття низки важливих для юриста аналітичних навиків та розширення культурного і професійного світогляду.

Зазвичай ступінь магістра права (LL.M.) є найпоширенішим варіантом освіти для іноземних студентів, які вже здобули базову вищу юридичну освіту у своїй країні. Такий ступінь можна отримати в багатьох британських університетах, що розташовані в одній із чотирьох частин Сполученого Королівства — Англії, Шотландії, Північній Ірландії та Уельсі. Незважаючи на певні відмінності університетського навчання у кожній із зазначених країн, стандарти освіти є уніфікованими для всього Сполученого Королівства. Вважаємо, що деякі з цих стандартів можуть виявитися корисними в процесі реформування юридичної освіти в Україні,

оскільки вже протягом багатьох років британські виші посідають найвищі місця у міжнародних рейтингах університетської освіти. З огляду на це, метою статті є узагальнений виклад досвіду навчання у магістратурі одного з найбільш прогресивних шотландських ВНЗ¹ — Університеті міста Данді. Сподіваємося, що запропонований матеріал дасть змогу окреслити потенційні напрями реформування правничої освіти в Україні, яка, на жаль, на декілька десятиліть відстає від системи підготовки юристів у Великій Британії.

Конкуренція як запорука успіху юридичної освіти у Великій Британії

Однією з основних причин ефективності та популярності британської системи освіти є постійна конкуренція між університетами. Оскільки навчання у переважній більшості випадків є платним, закони ринкової економіки диктують свої умови і виші просто зобов'язані постійно змагатися за свого споживача (тобто потенційного студента). Як результат, на ринку університетської освіти є великий вибір освітніх програм, які здатні задовольнити вимоги найвибагливіших клієнтів та їхніх батьків. Наприклад, одні університети впровадили унікальні магістерські програми для юристів (як-от *Oil and Gas, Energy Law, Intellectual Property and IT*) і потенційні студенти знають, що найкращі знання у цих галузях вони можуть отримати саме в певних університетах. Інші виші роблять акцент на гнучкості умов для студентів, даючи їм можливість розпочати навчання не лише у вересні (як це традиційно буває), а й у січні; або ж у деяких університетах студентам надають можливість замінити семестр, який відведено

для написання магістерської дисертації, на проходження професійно-практичного навчання. Цінова конкуренція, широкий вибір та постійне удосконалення навчальних програм, адаптація цих програм до потреб юридичної практики, удосконалення методів навчання, боротьба за «переманювання» відомих викладачів з одного вишу до іншого, престижність університету також є елементами постійної боротьби між вищими навчальними закладами. Тому кожен британський університет має власну «родзинку» та займає свою нішу на ринку юридичної освіти, а майбутні студенти (чи їхні батьки) при виборі ВНЗ для подальшого навчання завжди мають можливість прийняти виважене рішення, яке враховуватиме різні фактори та пріоритети.

Така конкуренція між університетами безпосередньо впливає на якість навчального процесу та зацікавленість його учасників. З одного боку, бажання університету бути одним із найкращих на ринку резонує з відповідальністю викладачів за рейтинг університету та його затребуваність на ринку. Тому кожен викладач постійно працює над своїм удосконаленням та удосконаленням своїх навчальних дисциплін, оскільки розуміє, що успіх викладача залежить від успіху університету (як зрештою, і навпаки). Ба більше, студенти, як правило, обирають навчальні дисципліни, які вони б хотіли вивчати надалі. Тому, якщо викладач не зможе зацікавити студентів і вони не обиратимуть його навчальний курс (як неактуальний, чи нецікавий, чи з інших причин), то рано чи пізно університету доведеться розпрощатися з таким викладачем, оскільки в умовах ринкової боротьби такий викладач стане тягарем для вишу. З другого боку, сту-

¹ Як Університет міста Данді, так і Школа права цього Університету регулярно займають високі місця в рейтингах кращих британських вишів. До прикладу, у 2015 р. та 2016 р. згідно з дослідженням газети «The Times» цей навчальний заклад був визнаний кращим у Шотландії (<https://www.dundee.ac.uk/news/2016/dundee-is-scottish-university-of-the-year-again.php>), а у 2017 р. газета «The Guardian» визнала Школу права Університету міста Данді кращою у Шотландії і восьмою з-поміж усіх британських правничих шкіл (<https://www.theguardian.com/education/ng-interactive/2016/may/23/university-league-tables-2017#S300>).

дент має змогу обрати університет, який його найбільше влаштовує. Тому питання зацікавленості студентів у навчальних дисциплінах, як правило, не постає, оскільки кожен із них обирає те, до чого має інтерес.

Рівні та деякі загальні особливості вищої юридичної освіти у Великій Британії

Система університетської освіти в Сполученому Королівстві надає можливість здобути такі ступені вищої освіти (*degrees*): ступінь бакалавра (*LL.B.*), ступінь магістра (*LL.M.*) та ступінь доктора філософії (*Ph.D.*). Ступінь бакалавра є базовим рівнем вищої юридичної освіти і його здобуття є достатнім для того, щоб практикувати право. Зазвичай навчання за рівнем бакалавра триває три (в Англії) або чотири (в Шотландії) роки. Отримавши ступінь бакалавра, майбутній юрист повинен завершити навчання з підготовки до юридичної практики (*Legal Practice Course* або *Diploma in Professional Legal Practice*), яке триває до одного року, та пройти практичне (професійне) стажування тривалістю два роки. Лише після цього особа отримує допуск до юридичної практики. У Великій Британії є чітке розмежування між наявністю юридичної освіти (*law degree*) та можливістю займатися юридичною практикою. Тому здобуття ступеня бакалавра, магістра чи доктора філософії не дає право особі займатися юридичною практикою, тобто бути юристом у британському розумінні цього слова.

Ступені магістра та доктора філософії є післядипломними рівнями вищої освіти (*postgraduate study*). Ступінь магістра права є першим рівнем післядипломної освіти, передбачає наявність ступеня бакалавра (з високим рівнем успішності) та триває, зазвичай, один рік. Отримання такого ступеня не є необхідним для того, щоб практикувати право, а за своєю специфікою та вимогами, що їх ставлять до студентів

(*postgraduate students*), британська магістратура нагадує українську аспірантуру з навчанням. Здебільшого навчання у магістратурі завершують написанням магістерської дисертації. Деякі британські виші пропонують магістерські програми, які не вимагають написання дисертації, а інші, навпаки, зужують навчання у магістратурі лише до написання дисертації, без відвідування аудиторних занять (*master of laws by research*). Наявність ступеня магістра права цінують у суспільстві, оскільки це презюмує наявність в особі підвищених аналітичних здібностей і додаткових дослідницьких навичок. Ступінь доктора філософії є другим рівнем післядипломної освіти і, як правило, охочі стати доктором повинні мати ступінь магістра права (це дає можливість ідентифікувати придатність майбутнього студента-здобувача до самостійної дослідницької та наукової діяльності). Докторська дисертація є приблизно в 6–7 разів більшою за магістерську, а її написання триває, зазвичай, три роки. Перед прізвиськом особи, яка здобула цей ступінь, ставлять скорочення *Dr.* (доктор). Для здобуття звання професора університету необов'язково мати ступінь доктора, а тому доволі часто можна зустріти професорів, які є лише магістрами права.

Основним завданням британської університетської освіти (на будь-якому її рівні) є розкриття потенціалу студента. Тому студент завжди є у центрі уваги як викладацького складу, так і допоміжного персоналу університету. Все в університеті побудовано таким чином, щоб студент нічим не переймався і був повністю сфокусованим на своєму навчанні. До прикладу, в інформаційному центрі університету студентів завжди допоможуть ефективно вирішити будь-яке побутове питання, персонал бібліотеки не лише допоможе знайти необхідну книжку чи журнал, а й замовить її копію в бібліотеці іншого британського вишу, якщо в рідній

бібліотеці цього джерела нема, а викладачі завжди готові зустрітися зі студентами та обговорити будь-які питання, що їх турбують. Все обертається навколо студента, якому не залишається нічого іншого, як вчитися та отримувати від цього задоволення.

На відміну від України, у питаннях університетської освіти суспільство більше цікавить зміст, а не форма. Тому отримання диплома про вищу освіту не є самоціллю студента (чи його батьків). Більш важливим є отримання у процесі навчання реальних знань і навичок. Пересічні громадяни є достатньо поінформованими про переваги навчання у тих чи інших університетах, а тому статусність вишу не завжди є визначальним критерієм вибору університету. Додана вартість, яку студент може набути під час свого навчання у ВНЗ, — ось основний критерій, яким керується студент (та його батьки), обираючи університет для подальшого навчання. Аналогічна ситуація склалася і в науковому житті: важливим є не перелік академічних регалій конкретного викладача (загальна кількість яких, порівняно з Україною, є втричі меншою), а якість його роботи зі студентами, наукові публікації та участь як експерта у професійних, наукових та інших заходах. Тому після отримання докторського ступеня, викладач фокусується на якісній підготовці своїх навчальних дисциплін та активній участі в науково-професійному житті, а не на отриманні наступних «звань» (як це часто буває в Україні). Як наслідок, викладач більше зосереджений на змісті своєї академічної роботи (яка неодмінно трансформується у його репутацію серед колег і студентів), аніж на проходженні різних науково-бюрократичних процедур. Здорова конкуренція і тут розставляє все на свої місця: для того, щоб перебувати «на плаву» викладач повинен дбати про свою конкурентоздатність, а не про отримання чергової регалії. Як наслідок, в академічний світ потрап-

ляють зазвичай лише ті люди, які дійсно бачать своїм покликанням навчання інших та мають природну потребу у самостійній науково-дослідницькій діяльності. Це, зі свого боку, забезпечує належну нематеріальну мотивацію викладацького складу: на відміну від України, у Великій Британії складно зустріти викладача, який «прогулює» власні ж заняття, не хоче спілкуватися зі студентами (або змушує годинами чекати на себе), забезпечує студентів планами семінарських занять із застарілою інформацією (чи джерелами, яких неможливо знайти), або ж не бере участі в науковій роботі (яка передбачає, зокрема, періодичну публікацію наукових праць та участь у відповідних професійних заходах).

У британському суспільстві існує чітке розуміння, що викладач — це всього-на-всього вчитель вищої школи, який не має права практикувати право, якщо не отримає доступ до практики в загальному порядку. Особа, яка обирає цей шлях, чітко розуміє його переваги та недоліки (що, однак, не перешкоджає їй пройти відповідні процедури та бути допущеним до практики). Проте, на відміну від України, у Великій Британії викладачі права та юристи-практики тісно та ефективно співпрацюють. Насамперед, це проявляється у тому, що всі навчальні дисципліни є орієнтованими на юридичну практику. Тут немає розмежування на проблеми суто теоретичні і проблеми суто практичні. Будь-яка проблема, яка виникає у практичному житті, є юридичною, і правова наука має досліджувати саме такі проблеми (з реальним аналізом судової практики як первинного джерела будь-яких наукових досліджень). Проблема, яка не має свого «виходу» на юридичну практику, найімовірніше не є проблемою. Тому юридична наука у Великій Британії реально обслуговує потреби юридичної практики, а експертні знання викладачів права та їхні наукові праці постійно

використовують юристи-практики у своїй фаховій діяльності. Зрештою, судові рішення часто-густо нагадують ґрунтовні наукові праці, де на 60–100 сторінках суддя (чи колегія суддів) детально викладають свою аргументацію з посиланням не лише на закони та судову практику Сполученого Королівства, а й на судову практику інших країн системи загального права, наукові праці та книжки (якщо це колегіальне рішення, то зазвичай кожен член колегії пише свою частину аргументації, яка може збігатися, а може і суперечити позиції більшості). Тому особливе ставлення до судового рішення як основного джерела права тут зумовлене не лише особливостями правової системи, а й високим рівнем аргументування і написання судових рішень.

Структура та форми навчання у магістратурі

За загальним правилом, навчання у магістратурі триває один календарний рік та умовно поділене на три семестри: два навчальних семестри та один семестр для написання магістерської дисертації (дисертаційний семестр). Навчальний семестр триває 10 тижнів (у Шотландії) та 12 тижнів (в Англії). У Шотландії осінній навчальний семестр розпочинається у другій половині вересня та закінчується іспитами у першій половині грудня. Весняний навчальний семестр розпочинається у другій половині січня та завершується іспитами в травні (з урахуванням три-тижневих канікул (*Easter Break*) у квітні). Кожен семестр розпочинається із так званого *Induction Week*, протягом якого студенти мають змогу ознайомитися з вимогами, які до них ставитимуться під час навчання, а також із навчальними дисциплінами, які пропонують обрати у відповідному семестрі. Кожного семестру студент-магістр обирає 2–3 основні дисципліни (модулі), які він вивчатиме протягом семестру і

за які йому нараховуватимуть кредити та виставлятимуть оцінки. Посередині кожного навчального семестру є так званий *Reading Week* – тиждень, протягом якого немає навчальних пар і який відведено для самостійної роботи. Дисертаційний семестр, який переважно триває з червня по серпень, не передбачає відвідування занять і відведений для самостійної роботи студента у бібліотеці та з науковим керівником дисертації.

Протягом звичайного робочого тижня студент відвідує 2–3 заняття (згідно з обраними модулями), які проводять у відносно невеликих групах (орієнтовно 15 осіб). При цьому вважають, що чим меншою є група, тим краще, адже тоді викладач приділятиме більше уваги кожному окремо взятому студенту. Заняття здебільшого відбуваються у формі двогодинного семінару, на якому викладач обговорює зі студентами питання відповідної теми. До кожного семінару викладач готує презентацію, в якій відображає своє бачення теми. Оцінки за участь у семінарі не ставлять. З першого погляду, може скластися враження, що такий режим роботи є для студентів надзвичайно легким. Однак таке враження є помилковим. Для відвідування семінару студент має підготуватися до участі в обговоренні запропонованих питань. Тому, за тиждень до семінару, студент отримує не лише питання, які викладач пропонує обговорити, а й перелік літератури, яку повинен прочитати. Опрацювання літератури для підготовки до семінару триває зазвичай від одного до двох днів. Перманентне читання (як правило, 6–7 днів на тиждень) є однією з двох особливостей британської освіти, що робить акцент, насамперед, на індивідуальній роботі студента. І якщо перших два тижні в такому режимі досить цікаві і приносять лише задоволення, то провести у такий спосіб (постійно щось читаючи) 10 тижнів є справжнім викликом і завданням не з

простих (передусім у психологічному аспекті). Цікаво, але студент може і не готуватися до семінару, адже на семінарах оцінок не ставлять. Однак система побудована таким чином, що підготовка і складання іспиту вимагають активної роботи студента протягом семестру (його володіння проблематикою відповідного навчального курсу), а тому він не зможе отримати високу оцінку за іспит, якщо протягом семестру не брав активної участі в навчальному процесі. Знову ж таки, платність освіти розставляє все на свої місця, а тому важко зустріти студентів, які, заплативши за своє навчання, є пасивними та не готуються до семінарів. Загалом такий спосіб роботи є більш ефективним, адже студент приходить в аудиторію, володіючи відповідним матеріалом, а тому дискусія, що триває весь семінар, не лише цікава та інтерактивна, а й допомагає якісно засвоїти і надовго запам'ятати відповідний матеріал.

Паралельно з відвідуванням занять протягом семестру та в межах обраних модулів студенти готують свої письмові роботи (*written assignments*). Це невеликі наукові статті (*essays*), які повинні бути підготовлені на належному академічному рівні (вимоги до написання є вищими, ніж у переважній більшості українських наукових журналів) і в яких студент повинен проаналізувати певну юридичну проблему, запропоновану викладачем. Підготовка таких письмових робіт вимагає аналізу відповідної кількості літератури (орієнтовно 20–30 джерел), що його здійснюють у перервах між підготовкою до семінарських занять. Здебільшого оцінки за письмові завдання дають 50 % кінцевої оцінки за модуль (решту 50 % – іспит). Тому постійне писання (та акцентування університетів на тому, щоб навчити студентів правильно писати) є другою особливістю британської освіти. Для цього протягом навчального семестру студенти відвідують спеціальні допоміжні навчальні курси, на яких їх вчать

правильно здійснювати дослідження правових проблем і критично мислити (*legal research skills*), правильно писати та структурувати свої письмові роботи (*legal writing*), цитувати наукові та інші джерела, будувати абзаци, вступ і висновки, складати бібліографію, дотримуватися академічної етики, уникати плагіату тощо. Основними принципами написання будь-якого матеріалу є його зрозумілість (для читача), чіткість, логічна структурованість і стислість. Студентам постійно наголошують на тому, що будь-який матеріал вони пишуть на для себе, а для читача. Тому завдання автора полягає у тому, щоб донести до читача свою думку, а не в тому, щоб вразити його складними граматичними конструкціями чи вживанням у тексті складних слів і словосполук. Це – основний фільтр, яким повинні керуватися студенти, готуючи свої письмові роботи. Як наслідок, протягом року навчання у магістратурі та після написання значної кількості наукових робіт (зокрема дисертації) студент набуває важливої для будь-якого юриста навички – вміння правильно і зрозуміло писати (що часто-густо є істотною перевагою при подальшому працевлаштуванні). На жаль, в Україні цьому не вчать, а тому навіть найкращі випускники юридичних вишів (зокрема аспірантури) не завжди вміють правильно писати та належним чином структурувати юридичні документи, які вони складають.

Питання, які виносяться на семінарське обговорення або дають на самостійне письмове дослідження, мають одну мету – навчити студента критично мислити. При цьому критичне мислення означає не просто критику чийось думок, а володіння відповідним матеріалом у повному обсязі, формування власної думки щодо того чи іншого питання та вміння її належним чином аргументувати. А цього можна досягти лише перечитавши та проаналізувавши достатню кількість відповід-

них джерел. Усі питання, які вивчають у магістратурі, орієнтовані на юридичну практику, а дослідження тієї чи іншої проблеми без аналізу судової практики вважатимуть неповним і воно не зможе претендувати на високу оцінку з боку викладача. На відміну від України, освіта у Великій Британії спрямована не на запам'ятовування великих обсягів матеріалу, а на те, щоб навчити студентів самостійно мислити. При оцінюванні твоєї відповіді (на іспиті чи в науковій роботі) викладач оцінює не твою позицію (яка може і не збігатися з його думкою), а вміння її аргументувати. Тому питання, на які студентам-магістрам необхідно дати відповідь, завжди мають дискусійний (та комплексний) характер і передбачають можливість обстоювати та доводити різні позиції. Як наслідок, навчання у магістратурі перетворюється у справжнє інтелектуальне задоволення від професійних дискусій (справжніх «мозкових штурмів»), де — крім сили твоїх аргументів — немає жодних обмежень у виборі власної позиції та способу її аргументування¹.

Вартий уваги і підбір навчальних дисциплін (модулів), що їх пропонує університет для вибору студентам. Усі вони є актуальними та враховують сучасні потреби юридичної практики. Тому навіть особа з досвідом практичної роботи завжди знайде для себе надзвичайно цікаві й корисні дисципліни, які допоможуть узагальнити, розширити та поглибити її знання у тій чи іншій сфері права. Зазвичай модуль складається із 9–10 тем, які обговорюють протягом семестру². Основний акцент при складанні модуля відведено якості,

а не кількості здобутих знань. Викладач, насамперед, повинен навчити студента глибоко розуміти свій предмет. Саме тому теми, що їх виносять для обговорення в аудиторії, викладач ретельно підбирає та, залежно від успіху попередніх років, може частково змінювати. Теми семінарських занять гармонійно доповнюють теми для написання письмових робіт. Останні переважно не є предметом обговорень на семінарських заняттях. У результаті аудиторні заняття поєднані з самостійним науковим дослідженням наскрізних проблем відповідного навчального курсу дають унікальний результат — набуті знання глибоко та міцно залишаються у пам'яті (тоді як в Україні вони часто «вивірюються» після складання відповідного іспиту).

Таким чином, незважаючи на відносно невелику кількість пар, протягом семестру студент постійно зайнятий дослідженням різних науково-практичних проблем і повинен ефективно планувати свій час, розподіляючи його між короткостроковими цілями (якими є підготовка до семінарів), середньостроковими цілями (тобто підготовкою письмових робіт, кожна з яких забирає приблизно два тижні часу) та довгостроковими цілями щодо збору матеріалу для написання майбутньої магістерської дисертації. Тому розвинуте планування часу та вміння правильно розставляти пріоритети — це ще одна корисна навичка, яку отримує студент, успішно закінчивши британський виш.

Бібліотека як серце університету

Зазначені особливості британської освіти з наголосом на індивідуальній

¹ Під час семінарських обговорень викладач стежить за тим, щоб кожен студент міг взяти участь у дискусії. Оскільки система освіти спрямована, насамперед, на виявлення та розвиток потенціалу кожного студента, то викладачі намагаються уникати поділу студентів на кращих-гірших (навіть якщо такий поділ сформувався із-поміж самих студентів). Вважають, що такий суб'єктивний розподіл демотивуватиме менш активних студентів і накладатиме на них штучні психологічні обмеження.

² Оскільки всі модулі студент обирає самостійно, у Великій Британії немає однієї так званої «академічної групи» студентів: різні модулі студент відвідує з різними людьми.

роботі студента зумовлюють особливу роль бібліотеки в житті університету. Вона є центральним місцем у навчальному закладі, де студенти проводять більшість свого часу. Навіть у неділю об 23 годині ви зустрінете там чимало студентів, які працюють над підготовкою до аудиторних занять чи написанням своїх письмових робіт. Тому бібліотеки спроектовані таким чином, щоб робота у них була максимально комфортною. Тут ви знайдете як затишні м'які крісла та дивани, так і зручні робочі столи, на яких ви можете працювати зі своїм комп'ютером. У бібліотеці є так звані «тихі зони», де заборонено розмовляти, та зони, де дозволено спілкуватися з іншими. Є окремі кімнати для групової роботи, обладнані усім необхідним для презентацій, спільних виступів, проведення скайп-конференцій тощо. Бібліотечні каталоги сформовано в електронній формі, і доступ до них студенти мають не лише з бібліотечних комп'ютерів (яких у бібліотеці достатньо), а й зі своїх приватних комп'ютерів. Книгозховище є відкритим для студентів (книги шукає та вибирає студент, а не працівник бібліотеки), а замовлення та винесення книг чи журналів контролюють спеціальним автоматичним обладнанням. Такий підхід, до речі, стимулює проводити більше часу в бібліотеці, ближче до стелажів із книгами, де в процесі пошуку потрібної літератури студенти можуть знайти цікаві для себе джерела подібної тематики. Чимало книг є в електронній формі і студенти мають можливість читати їх із дому, зайшовши в електронну бібліотеку через свій приватний комп'ютер. Кожна бібліотека передплачує та забезпечує студентам доступ до різноманітних юридичних баз даних (зокрема таких як *HeinOnline*, *LexisNexis*, *Westlaw*, *Lexology*, *Thomson Reuters*). Якщо ж ні у бібліотеці, ні у згаданих базах даних ви не знайдете потрібного вам джерела, то відпові-

дальний працівник бібліотеки допоможе вам замовити необхідне джерело в іншій британській, європейській чи американській бібліотеці (і його буде доставлено у бібліотеку чи надіслано вам на електронну пошту протягом розумно короткого строку). Викладачі регулярно моніторять книжковий фонд бібліотеки та, за необхідності, замовляють нову літературу або ж дозамовляють літературу, якої не вистачає. Тому здебільшого студенти не стикаються із таким явищем, як брак літератури чи відсутність доступу до певної інформації.

Бібліотека забезпечена якісним інтернет-зв'язком та обладнана сучасними принтерами й сканерами, а допоміжний персонал (бібліотекарі та ІТ-фахівці) працює щодня до 22 години й ефективно допомагає студентам. Студентське кафе гармонійно доповнює інфраструктуру бібліотеки, яка відкрита щодня зазвичай із 7 години ранку до 2 години ночі (а в екзаменаційний період — цілодобово). Отже, у бібліотеці створені всі умови для того, щоб студент міг комфортно проводити у ній по 8–10 годин щодня.

Форми й механізми оцінювання студентів

Оцінку за модуль (навчальний курс) формують на основі оцінювання письмових робіт, які студенти пишуть і здають протягом семестру (зазвичай письмові роботи дають 50 % кінцевої оцінки), та екзаменаційного оцінювання (яке дає решту 50 % підсумкової оцінки). Тому для студентів надзвичайно важливим є написання семестрових робіт на належному рівні, адже на іспиті вони вже мають частину своєї підсумкової оцінки за відповідний модуль. Тому складання екзамену є менш стресовим, ніж в українських вишах. Іспит є завжди письмовим і триває, як правило, три години, протягом яких студент повинен розкрити три з шести

запропонованих питань¹. Відповідь на кожне з них оцінюють окремо, а середня оцінка за усі три питання становить оцінку за іспит. Тому для студента, що прагне отримати високу оцінку, вкрай важливо правильно структурувати усі три відповіді та ефективно розпланувати час на їхнє написання. Зазвичай відповідь на питання передбачає невеликий вступ, основну частину відповіді (2–4 розділи) та висновки. Це — таке собі невеличке наукове есе, яке обов'язково має бути обґрунтоване посиланнями на відповідні джерела та судову практику. Іспити бувають двох видів — відкритий (*seen exam*) і закритий (*unseen exam*). Питання для відкритого іспиту оприлюднюються за 7–9 днів до іспиту. При закритому іспиті студент бачить питання безпосередньо на іспиті. На перший погляд, відкритий іспит є значно легшим, оскільки студент має достатню кількість часу для підготовки своїх відповідей. Однак вимоги до відповідей на відкритому іспиті є значно вищими, ніж на закритому. До прикладу, якщо при закритому іспиті посилання на 3–4 джерела чи судові рішення (при відповіді на одне питання) буде достатньо, щоб отримати високу оцінку, то при відкритому іспиті цієї кількості джерел може бути замало. Загалом же тип іспиту відображає особливості того чи іншого навчального курсу: значні за обсягом навчальні дисципліни, в процесі вивчення яких аналізуються великі блоки різнопланових і комплексних проблем (наприклад, електронна комерція, корпоративне управління, міжнародне оподаткування), завершують, як правило, відкриті іспити; вужчі та конкретні дисципліни (як-от, процесуальне право) — закриті. Незважаючи на істотну різницю, завданням обох типів іспитів є виявлення здатності студента самостійно аналізувати юридичну проблему та

давати на неї аргументовану й логічно-структуровану відповідь. Студент повинен продемонструвати навички критичного мислення, а не просто знання тієї чи іншої галузі права. Тому в межах навчання до складання перших іспитів студенти відвідують окремі допоміжні семінарські заняття, на яких їх вчать методики складання іспитів британського типу.

Оцінки за іспити та письмові роботи виставляють викладач, який веде відповідний курс, та викладач з іншого ВНЗ (зовнішній оцінювач). Основна мета такого подвійного контролю — уникнути помилки або ж впливу на викладача при оцінюванні студентських робіт. Інколи трапляються випадки, коли керівник курсу та зовнішній оцінювач можуть по-різному оцінити одну і ту ж роботу. У такому випадку вони повинні обговорити відповідну роботу та дійти спільного висновку щодо остаточної оцінки. На письмових роботах та зошитах з екзаменаційними відповідями заборонено вказувати прізвище та ім'я студента, на них проставляють лише його індивідуальний номер (який оцінювач не знає). Тому перевірку студентських робіт здійснюють анонімно, що додатково гарантує об'єктивність оцінки. У британському університеті оцінка — це, насамперед, інструмент для виявлення і покращення знань студента, а не кінцева мета, якої студент прагне досягти незалежно від рівня своїх знань. Саме тому разом з оцінкою своєї письмової роботи він завжди отримує від викладача зворотній зв'язок у письмовій формі, де детально проаналізовано сильні та слабкі сторони відповідної роботи. Такий підхід дає можливість постійно вдосконалюватися, і за свої наступні письмові роботи студенти часто отримують вищі оцінки. Письмові роботи зазвичай оцінюють протягом двох тиж-

¹ Питання, які виносять на іспит чи які повинен розкрити студент у своїй письмовій роботі, завжди є проблемними (дискусійними) і можуть мати декілька відповідей на одне і те ж питання. У процесі оцінки відповіді на питання викладач оцінює не позицію студента, а вміння її аргументувати. Як правило, відповіді студентів є достатньо різними та надзвичайно цікавими.

нів, а про свою оцінку за іспит студент дізнається приблизно через місяць після його складання. Такий часовий проміжок дає можливість позбутися психологічної напруги, яка виникає у студента одразу після складання іспиту, й об'єктивніше сприймати отриману оцінку. Про свою оцінку студент дізнається приватно¹, через свою електронну залікову книжку, а остаточну оцінку студента екзаменаційна рада. Це дає можливість уникнути психологічного контакту між викладачем і студентом, тиску на викладача з боку останнього, а також позбутися дискомфорту. Тому процес оцінювання є максимально незалежним та справедливим, і у студентів переважно не виникає запитань щодо отриманої оцінки.

Дисертація як фінальна стадія навчання у магістратурі

Студенти завершують класичну магістратуру написанням своїх дисертацій (*masters dissertation*). Це — основний елемент навчання у магістратурі, до якого студент готується протягом перших двох навчальних семестрів. Усі допоміжні навчальні дисципліни націлені таким чином, щоб максимально підготувати студента до написання дисертаційного дослідження. За своїм обсягом магістерська дисертація становить приблизно 30 % від кандидатської, яку готують аспіранти в Україні (але і строк на написання магістерської дисертації є значно меншим). У всьому іншому вимоги до написання британської магістерської дисертації є співставними (якщо не вищими) з вимогами до написання кандидатських дисертацій в Україні.

Магістерська дисертація у Великій Британії — це самостійне наукове дослідження, у якому студент повинен продемонструвати свої найкращі здіб-

ності та навички, здобуті протягом навчання у магістратурі. Тему магістерської дисертації обирає сам студент, попередньо обговоривши це з майбутнім керівником. Її затверджують у березні до закінчення другого навчального семестру. Для того щоб стимулювати студентів розпочати своє дисертаційне дослідження якомога раніше, у квітні кожен студент повинен публічно виступити перед своїми колегами, викладачами та *PhD*-студентами з презентацією свого дисертаційного дослідження. Тому робота над дисертацією розпочинається задовго до дисертаційного семестру, який розпочинається улітку. Роль наукового керівника у написанні магістерської дисертації у Великій Британії відрізняється від ролі наукового керівника кандидатської дисертації в Україні. Науковий керівник консультує студента щодо його дисертаційного дослідження, але йому заборонено читати саму дисертацію (до моменту її офіційного подання для оцінювання). Зумовлено це тим, що науковий керівник є одним із трьох осіб, які потім оцінюють магістерську дисертацію. Проте науковий керівник постійно доступний для студента і готовий обговорити в усній або в електронній формі будь-яке питання щодо дисертації. Наприкінці червня студент повинен підготувати для наукового керівника стислий звіт стану написання свого дисертаційного дослідження, який, у випадку необхідності, викладач і студент можуть обговорити. Публічного захисту магістерської дисертації у Великій Британії немає, натомість кожній дисертації виставляють оцінку. Зазвичай її оцінюють три особи — науковий керівник, зовнішній незалежний оцінювач (викладач з іншого ВНЗ, який є фахівцем у цій сфері) та викладач твого вишу, який не є спеціалістом у сфері дисертаційного дослідження.

¹ Такий підхід дає можливість забезпечити конфіденційність оцінок студентів, що, зі свого боку, додатково сприяє уникненню їхнього поділу на кращих чи гірших, адже система освіти прагне, щоб кожен викладався на максимум своїх можливостей і незалежно від успішності своїх колег-студентів.

Цікаво, але роль третього оцінювача спрямована саме на посилення якості тексту дисертаційного дослідження: дисертація повинна бути написана так, щоб навіть особа, яка не є спеціалістом у цій галузі, чітко зрозуміла суть порушених проблем та адекватність проведеного наукового аналізу. Середнє арифметичне між трьома оцінками і становить оцінку за магістерську дисертацію. Найкращі дисертації можуть рекомендувати до друку в наукових журналах.

Університетська інфраструктура та педагогічна етика викладачів

Метою кожного британського університету є забезпечення максимально комфортного навчання і проживання студентів. Тому інфраструктура університету побудована так, щоб студент міг зосередитися винятково на навчанні, і ніщо інше не повинно його відволікати. Уся інформація (методичні матеріали, програми курсів, джерела для підготовки, роздаткові матеріали тощо) завжди є в електронній формі і доводиться до студентів через їхні персональні електронні кабінети. Це істотно прискорює обіг інформації. Для того щоб бути в курсі всіх подій, студентові необхідно лише регулярно відвідувати свій електронний кабінет. У кожного студента й у кожного викладача є своя корпоративна електронна пошта (яку всі регулярно перевіряють), тому студентові не потрібно шукати викладача чи чекати на нього під його кабінетом. Достатньо написати листа і викладач відреагує на нього в межах 24 годин. Аналогічно відбувається взаємодія і з допоміжним персоналом: написавши листа у відповідну службу, студент може, до прикладу, викликати сантехніка чи електрика для вирішення побутового питання, що виникло під час проживання у гуртожитку. Служба ІТ університету працює на високому рівні, а швидкісний

бездротовий доступ до мережі Інтернет забезпечено на всій території університетського містечка (кампусу). Навіть залікова книжка студента є електронною. І доступ до усіх цих ресурсів студент отримує через сайт університету, ввівши лише свої логін і пароль. Доповнюють інфраструктуру університету спортивні зали, басейн, тенісні корти, супермаркет, магазини, кафе, пошта, студентські клуби, пральня, комп'ютерні кімнати, довідкова служба і навіть психолог, що створюють усі необхідні умови для комфортного проживання студентів в університеті.

Окремої уваги заслуговують педагогічні підходи викладачів. До студентів вони завжди ставляться з повагою, ніколи не виділяючи кращих чи гірших із-поміж них. У свої приймальні години викладачі завжди присутні у своїх кабінетах, що не забороняє студентам легко домовитися про персональну зустріч із викладачем в інший час. Викладачі завжди готові відгукнутися на будь-які прохання студентів, вбудовуючи при цьому такі принципи взаємодії, де, з одного боку, між ними не існує жодних бар'єрів, а з другого — встановлюються високі академічні стандарти спілкування і поведінки. Викладачі завжди намагаються оперативно реагувати на листи своїх студентів, а тому навіть у п'ятницю ввечері чи в неділю вранці професор зі світовим ім'ям відповість на такого листа в межах години-двох із моменту його відправлення. Такий підхід створює відчуття постійного зв'язку з викладачами та реальної підтримки з їхнього боку.

Підсумовуючи, варто зазначити.

Порівнюючи описаний досвід із ситуацією, що склалася в Україні, це наштовхує на висновок, що засадничим недоліком вітчизняної системи освіти є її безкоштовність¹. Якісні освітні послуги не можуть бути безкоштовни-

¹ Під безкоштовністю тут також розуміється встановлення такої плати за навчання, яка не покриває витрат університету на забезпечення навчального процесу (тобто не є економічно-обґрунтованою) та часто-густо розподіляється між тими навчальними підрозділами університету, які не мають жодного стосунку до надання послуг конкретному студенту. Інакше кажучи, якщо студент-юрист оплачує забезпечення навчального

ми, а держава не здатна сьогодні профінансувати вищу освіту на належному рівні. Плата за навчання повинна бути не номінальною, а чітко прив'язаною до реальних затрат вишу на забезпечення навчального процесу. І таку плату слід скеровувати реальним надавачам освітніх послуг. Факультети та викладачі, які не можуть зацікавити студентів (або, інакше кажучи, не генерують доходу для університету), повинні в природний і ринково-еволюційний спосіб залишати вищу освіту. Навіщо нав'язувати суспільству те, що йому не потрібно? Тому лише впровадження жорстких ринкових механізмів в освіті (тобто перехід на повністю платне навчання)¹ дасть змогу перезавантажити нашу систему вищої освіти та створити реальну (а не уявну) конкуренцію між вишами. А здорова конкуренція, зі свого боку, швидко вирівняє кількість юридичних вишів із реальними потре-

бам суспільства в юристах (а не власниках дипломів про вищу юридичну освіту) та підніме якість навчання на істотно вищий рівень. У таких умовах університети змагатимуться не за «державне замовлення», а за реального клієнта, пропонуючи йому ті навчальні дисципліни, які найбільше його цікавлять (а не курси, які входять у коло інтересів того чи іншого викладача, який задля збереження академічного навантаження готовий їх безкінечно викладати незалежно від їхньої актуальності чи цікавості для студентів). Зрештою, платна освіта дасть змогу забезпечити процес навчання майбутніх юристів усім необхідним — вмотивованими викладачами, належною інфраструктурою, підручниками, а студенти, які платитимуть справедливую плату за своє навчання, завжди будуть зацікавленими та усвідомлюватимуть свою відповідальність за належне отримання якісних освітніх послуг.

Сивий Р. Підготовка магістрів права у Великій Британії (з досвіду навчання в Університеті міста Данді, Шотландія)

Анотація. У статті наведено міркування автора щодо його досвіду навчання у провідному шотландському університеті — Університеті міста Данді. Незважаючи на те, що вона присвячена досвіду навчання у магістратурі, автор також аналізує деякі загальні принципи та особливості вищої освіти в Сполученому Королівстві. Він вважає, що ці стандарти освіти можуть бути використані в процесі реформування вищої освіти в Україні. Стверджуючи, що система вищої освіти в Україні на десятиліття відстає від британської системи університетської освіти, автор робить висновок, що головною причиною такого відставання є безоплатність вищої освіти. Держава не в змозі забезпечити фінансування вищої освіти на належному рівні, і лише застосування ринкових механізмів до надання послуг у сфері освіти (тобто здійснення студентами повної оплати вартості свого навчання в університеті) може змінити існуючу систему освіти. На думку автора, лише ринкові механізми можуть вирівняти кількість університетів у країні з реальними потребами суспільства в юристах.

Ключові слова: Університет міста Данді, магістри права, британські університети, вища освіта, реформи.

Сывый Р. Подготовка магистров права в Великобритании (из опыта обучения в Университете города Данди, Шотландия)

Аннотация. В статье изложены размышления автора о его опыте обучения в ведущем шотландском университете — Университете города Данди. Несмотря на то, что она посвящена опыту обучения в магистратуре, автор также анализирует некоторые общие принципы и особенности высшего образования в Соединенном Королевстве. Он считает, что эти стандарты образования могут быть использованы в процессе реформирования высшего образования в Украине. Утверждая, что система высшего образования в Украине на десятилетия отстает от британской системы университетского образования, автор делает вывод о том, что главной причиной такого

процесу студента-фізика, то юридичний факультет як надавач освітніх послуг надає такі послуги студенту-юристу безкоштовно.

¹ Такі механізми передбачають можливість участі держави у фінансуванні навчання талановитих студентів шляхом надання їм грантів, тобто оплати повної вартості їхнього навчання в університеті. Крім того, уряд може розробити спеціальну програму банківського кредитування студентів, відповідно до якої банк оплачує повну вартість навчання студента в університеті, який, після отримання диплома про закінчення вишу, зобов'язаний погасити отриманий кредит. У будь-якому разі за надані освітні послуги університет повинен отримувати економічно-обґрунтовану плату, а не «державне замовлення».

отставания является бесплатность высшего образования. Государство не может обеспечить финансирование высшего образования на надлежащем уровне, и только применение рыночных механизмов к предоставлению услуг в сфере образования (то есть полная оплата студентами стоимости своего обучения в университете) может изменить существующую систему образования. По мнению автора, только рыночные механизмы могут выровнять количество университетов в стране с реальными потребностями общества в юристах.

Ключевые слова: Университет города Данди, магистры права, британские университеты, высшее образование, реформы.

Syuyi R. Preparation of Masters of Law in the United Kingdom (the Experience of Studying at the University of Dundee, Scotland)

Annotation. In the article, the author reflects on his studies at a leading Scottish university – the University of Dundee. Although the paper mainly focuses on patterns of the UK's master-of-laws education, the author also analyzes some general features and principles of higher education in the United Kingdom. The author believes these educational standards could be of use to Ukrainian policymakers in reforming the system of legal education. Arguing that the current system of higher education in Ukraine lags far behind its British analogue, the author concludes that this weakness is mainly caused by free (or almost free) university education. The state cannot provide proper financing for higher education, and the only way to improve the current system is establishing of the market-based approach to provision of educational services in Ukraine (whereby students will pay an economically sound tuition fee for their university studies). In the author's view, only market-based mechanisms are able to upgrade the university-education system in Ukraine and align the number of universities with real needs of the society in lawyers.

Key words: University of Dundee, masters of law, British universities, higher education, reforms.